

14. Globale reaktioner på COVID-19 – religion og trossamfund i en krisetid

af Martin Riexinger, lektor, Jakob Egeris Thorsen, lektor, Thomas Brandt Fibiger, lektor, Jørn Borup, lektor, Marianne Qvortrup Fibiger, lektor, Aarhus Universitet.
E-mail: mri@cas.au.dk.

Udviklingen af COVID-19-pandemien i 2020 har på mange måder været tæt forbundet med religioner og religiøse aktører. Forbindelsen begynder allerede med sygdommens spredning. I Sydkorea, et af de første lande, hvor sygdommen spredte sig uden for Kina, udgik smitten fra gudstjenester i Shinjeonji kirken i Daegu, og i Frankrig førte en missionsweekend i L'Église évangélique de la Porte Ouverte i Mulhouse til, at landet blev til et af de første og hårdest ramte i Europa. Episoderne i disse to pinsekirker skulle ikke blive de eneste superspreder-begivenheder i de følgende måneder og yderligere eksempler bliver omtalt i denne artikel. Disse hændelser var med til at sætte religiøse aktiviteter i fokus for den offentlige opmærksomhed, og enkelte havde betydelige politiske følgevirkninger, som for eksempel shiitisk pilgrimsrejser til Qomm i Iran, og et stormøde i den islamiske vækkelsesbevægelse *Tablighī Jamā'at* i Delhi.

Mens enkelte religiøse begivenheder bidrog til smittens spredning, blev religionerne verden over påvirket af epidemien og de sundhedsfaglige og administrative tiltag imod den. Allerede de almindelige regler for nedlukninger, som de fleste regeringer reagerede på epidemien med, omfattede religiøse forsamlinger, hvilket gjorde det umuligt at gennemføre dem på den vante måde. Fra de troendes og de religiøse autoriteters perspektiv var det alvorlige indgreb i den religiøse frihed og praksis, der ofte er særligt beskyttet af landenes grundlove. Mens disse indgreb ofte blev accepteret af hensyn til det overordnede ideal om "samfundssind", trodsede nogle grupper disse tiltag, eller de udtrykte deres stærke modvilje imod dem. På grund af religiøse gruppers indflydelse og den eksplicite og implicite trussel, som udgik fra enkelte af dem, turde eller formåede nogle få regeringer ikke at gennemføre nedlukninger af religiøse forsamlinger. Corona-relaterede nedlukninger og afstandtagen fra dem siger derfor meget om, hvilken stilling religion og religiøse fællesskaber har i enkelte samfund.

Det er imidlertid ikke den eneste interessante problemstilling. De argumenter, som religiøse aktører anvendte, og som retfærdiggjorde henholdsvis deres accept eller tilbagevisning af indgreb i den religiøse frihed, siger meget om deres holdning til videnskab, medicin, verdslige love og generelle værdihierarkier. Men religiøse aktører skulle også aktivt forholde sig til pandemiens udfordringer. Hvilke alternative muligheder for at opretholde et fællesskab blev taget i brug, herunder ikke mindst med digitale midler i det virtuelle rum? Blev katastrofe-relaterede praksisser fra deres respektive traditioner (re)aktiveret, eller blev der opfundet nye 'copingstrategier'? Forsøgte religiøse organisationer at bekæmpe smittens primære og sekundære konsekvenser ved hjælp af velgørenhedstiltag?

Fire artikler i denne udgave af e-årbogen undersøger disse spørgsmål: Jakob Egeris Thorsen behandler i "Kristne kirker under COVID-19: globale nedslag" katolicismen og pinsekirker, Thomas Fibiger og Martin Riexinger undersøger "Islam i Coronakrisen", Jørn Borup analyserer "Buddhismens håndtering af COVID-19" og Marianne Qvortrup Fibiger "Hinduisme med vægt på forholdene i Indien". Disse globale perspektiver dækker ikke alle relevante religiøse traditioner. Det ville for eksempel være interessant at inkludere og

perspektivere til traditionel protestantisme⁸⁷, østlig kristendom, jødedom og esoterisme/nyreligiøse bevægelser. Det har muligvis skubbet perspektivet lidt hen imod traditioner, som overordnet reagerede mere føjeligt med hensyn til COVID-19-restriktionerne. Nogle meget omtalte trodsige holdninger findes i de tre sidstnævnte traditioner: Insisteren på uddeling af nadvervinen med en ske fra fælles kalk i den ortodokse kirke⁸⁸, manglende overholdelse af restriktioner hos ortodokse jøder (*haredim*) i både Israel og New York⁸⁹ og ikke mindst den fremtrædende rolle, som esoteriske grupper spiller i protester mod corona-relaterede restriktioner i Europa,⁹⁰ er alle meget relevante delaspekter af forholdet mellem COVID-19 og religion. Denne artikel har til formål til at introducere til den overordnede problematik, at udpege fællestræk og forskelle mellem forskellige religioner og strømninger deri, og ikke mindst at forklare ligheder og fællestræk.

Research til artiklerne blev afsluttet i november/december 2020. Spørgsmålet om, hvordan religioner forholder sig til vaccination og vacciner, kunne derfor ikke indgå i undersøgelsen.

Artiklerne tager højde for tydelige strukturelle forskelle mellem de analyserede religioner. Mens det store flertal af hinduer bor i et enkelt land, er de andre religiøse traditioner spredt over mange forskellige verdensregioner, i flertals- såvel som i mindretalsammenhæng. Artiklen om hinduisme er dermed også en case angående religion og samfund i Indien, mens andre artikler viser de enkelte religioners mangfoldighed i diverse lokaliteter og regioner. Desuden er de enkeltes religioners autoritetsstrukturer kendetegnet af store forskelle. Den katolske kirke har i paven en central autoritet, hvilket dog ikke udelukker kontroverser mellem kirkepolitiske og teologiske fløje. Sunni-islam er i de fleste mellemøstlige lande kontrolleret af et statsligt embedsvæsen, og buddhisme er i nogle sydøstasiatiske lande organiseret i statskirkelignende *sangha*-råd. Derimod er religiøs autoritet i pinsekirkerne, hinduisme, japansk og vestlig buddhisme og sunni-islam i Sydasiens, Afrika syd for Sahara eller i diasporaen mere diffus. Det samme gælder også shia-islam uden for Iran, hvor en retning som baserer sig på Khomeinis politiske islam-fortolkning kontrollerer såvel staten som den officielle religiøse praksis.

På grund af den store variation mellem religionerne og regionerne, og givet den helt nye, uventede situation, er det ikke formålet med artiklerne at levere svar på alle fænomener og diskussioner, som har rejst sig. Den skal snarere vise, hvor de relevante forskningsspørgsmål ligger i et komparativt perspektiv på tværs af disse religioner.

Forskelle, ligheder, forklaringer og udsyn

Fortolkninger

Ikke alle religiøse traditioner forsøger i samme omfang at finde en religiøs mening i COVID-19 pandemien. Denne tendens ser ud til at være mere udpræget i de "østlige" eller "Indic" religioner. Karma fungerer i den buddhistiske kontekst som forklaringsmønster, ofte kombineret med et civilisationskritisk aspekt, som

⁸⁷ Som dog bliver omtalt i sin danske udformning i en række af de artikler fra Center for Samtidsreligion, der fokuserer på corona og religion i Danmark.

⁸⁸ <https://orthodoxtimes.com/ecumenical-patriarch-coronavirus-is-not-transmitted-by-holy-communion-video/>.

⁸⁹ <https://www.jpost.com/israel-news/understanding-the-haredi-perspective-on-the-coronavirus-analysis-645596> ; <https://foreignpolicy.com/2020/10/12/the-government-cant-save-ultra-orthodox-jews-from-COVID-19-religious-leaders-can/> ; <https://theconversation.com/amid-COVID-19-spike-in-ultra-orthodox-areas-jewish-history-may-explain-reluctance-of-some-to-restrictions-147629>; Rosenberg 2020.

⁹⁰ https://www.deutschlandfunk.de/esoterik-rechtsextreme-und-proteste-gegen-corona-massnahmen.886.de.html?dram:article_id=483421.

relaterer pandemien til økologiske problemer. Den samme tanke bliver ofte fremført i den hinduistiske kontekst.⁹¹ Denne slags fortolkninger er derimod ikke gængs i muslimske diskussioner. En bemærkelsesværdig undtagelse stammer fra den oprindeligt islamistiske organisation Jamā`at-i islāmī i Indien, som i dag er meget engageret i den interreligiøse dialog.⁹² Blandt hinduerne blomstrer også mere traditionelle forklaringer, som man kan fortolke som en udvidelse af mytologi, ved at en ny gudinde med ansvar for Corona får tilskrevet magten til at hjælpe imod sygdommen, hvis hendes krav bliver tilfredsstillet.⁹³ I gamle dage vil den katolske folkefromhed have gjort noget lignende med nogle af “nødhjelperne” mod pesten, men mirakelforventning og dyrkelse af helgener spiller generelt ikke længere så stor en rolle i nyere praksis, i hvert fald i vestlige lande. Mange pinsekirker fortolker derimod pandemien som kamp mellem guddommelige kræfter på jorden, hvor helligånden beskytter de sande troende.⁹⁴

Blandt nutidige katolske kristne og muslimer findes ideen om, at pandemien er en særlig prøve, men fortolkningerne forbliver dog mest inden for den sundhedsvidenskabelige ramme; pandemien skal hverken straffe eller belære. Den traditionelle benægtelse af smitte i islamisk teologi ser ud til at være på tilbagetog, en udvikling som indtil videre ikke er blevet nærmere undersøgt.⁹⁵

Praksisser: ritualer og coping

I langt de fleste cases måtte de religiøse organisationer og institutioner acceptere, at deres religiøse steder blev lukket for fællesritualer eller endda generelt. Et stort problem for mange religioner var desuden, at ikke kun de “normale” religiøse praksisser måtte aflyses, men også højtiderne er blevet påvirket, såsom Påske, Buddhas fødselsdag, Ramadan og Hajj/offerfest i den “første bølge”, og i den “anden bølge” de jødiske højtider i efteråret, Diwali samt senest også jul.

Såvel de katolske bispers hyrdebrev verden over som fx den marokkanske minister for de religiøse stiftelser giver tydeligt udtryk for, at disse organisationer underordner religiøse behov i den nuværende situation til fordel for sundhedsmyndighedernes skøn.⁹⁶ I den monoteistiske tradition bliver dette ofte legitimeret med, at beskyttelse af livet har højere rang i værdihierarkiet i følge naturretten eller shariaens formål.⁹⁷

Enkelte grupper afviger dog tydeligt fra denne føjelige holdning. En del pinsekirker i USA, Latinamerika og Afrika trodsede nedlukningspåbud og forsøgte med politisk pres at ophæve det. De mest puritanske sunnimuslimske organisationer i Pakistan samt ultraortodokse jøder er andre eksempler på en sådan trods. Men mellem de nævnte pinsekirker og pakistanske sunnimuslimer er der den forskel, at pinsekirkerne ofte opponerede imod anti-corona tiltag i det hele taget eller endda nægtede smittens eksistens, mens de pakistanske sunni-organisationer kun protesterede mod planen om at lukke moskeerne for fredagsbønnen. De accepterede nedlukning af erhvervslivet og endda et forbud mod andre religiøse forsamlinger, og de

⁹¹ Borup 2021; Fibiger 2021.

⁹² Jamaat-e-Islami Hind 2020a.

⁹³ Fibiger 2021.

⁹⁴ Thorsen 2021.

⁹⁵ Riexinger 2021; Fibiger & Riexinger 2021.

⁹⁶ Thorsen 2021. Fibiger & Riexinger 2021.

⁹⁷ Thorsen 2021; Fibiger & Riexinger 2021: .; Tilsvarende i jødedommen *pikuach nefesh*: <https://www.juedische-allgemeine.de/religion/zentralrat-der-juden-keine-grosseren-feiern-an-chanukka>.

anerkender COVID-19 som en farlig sygdom.⁹⁸ Udover modstand på gaden og civil ulydighed brugte religiøse organisationer også juridiske midler for at få indskrænkninger af deres aktiviteter ophævet. Her kan især næves en afvist klage fra muslimer i Sydafrika, de medhold den katolske kirke samt en ortodoks jødisk organisation fik fra USAs højsteret.⁹⁹

Lukning af moskeer, templer og synagoger førte til overvejelser om, på hvilken måde de enkelte religioner kunne kompensere for manglende ritualer. Den katolske kirke og mange religiøse styrelser i den arabiske verden ophævede pligten til at deltage i messe og fredagsbøn, men en egentlig erstatning for disse ritualer kunne ikke tilbydes. Streaming af messer og i sjældne tilfælde fredagsprædikener havde derfor til formål at sørge for, at forbindelsen med menigheden kunne opretholdes. Desuden blev religiøs undervisning digitaliseret.¹⁰⁰ I buddhisme, især dens japanske varianter, blev forestillingen om en (digitalt støttet) 'hjemmebuddhisme' med online meditation, recitation, prædiken, mindeceremonier eller endog højtidsfestligheder derimod i højere grad modtaget som et fulgyldigt alternativ til templerne. Her er de religiøse praksisser i forvejen mere individuelle og ikke afhængige af en menighed, og så er landet et teknologisk foregangsland.¹⁰¹

I den sydøstasiatiske buddhisme blev "magiske" praksisser ligesom amuletter til afværgelse af corona brugt af de religiøse organisationer, delvist med politisk opbakning. I Myanmar reciterede munke beskyttende formularer fra et fly, og i Sri Lanka sprinklede munke helligt vand over øen fra en helikopter. Blandt buddhister bliver der ofte henvist til at idealer som *metta* (medfølelse), og teknikker som mindfulness formår at hjælpe med de psykiske udfordringer, som kommer fra pandemien og dens konsekvenser. Derimod dedikerer få muslimske lærde opmærksomhed til coping, bortset fra forslag til ikke-rituel festlagte bøn (*du'a*). I denne sammenhæng spiller det sikkert en rolle, at aktiviteter i sufi-ordener, der har det største repertoire af ritualer som skal bidrage til psykisk og fysisk sundhed, blev alvorligt indskrænket.¹⁰² Brug af amuletter, som også i den islamiske kontekst er meget udbredt, dukkede ikke op i de brugte kilder, men religionsantropologisk forskning vil senere muligvis nuancere billedet.

Store forskelle mellem religioner og regioner findes med hensyn til henvisninger til medicinske traditioner. Således anbefaler en del hindu-lærde ayurvedisk medicin, og buddhistiske munke påstod, at corona kan bekæmpes med eksorcisme.¹⁰³ Bortset fra Iran, hvor enkelte lærde foreslog behandlingsmetoder baseret på udsagn (hadith) fra de tolv imamer, anbefalede islamiske religiøse autoriteter derimod sjældent alternativer til den naturvidenskabelige medicin, ikke engang i Sydasiens, hvor mange lærde praktiserer *yūnānī ṭibb* ("græsk" = galenisk-humorisk medicin) som deres levebrød.¹⁰⁴

⁹⁸ Thorsen 2021; Fibiger & Riexinger 2021; Riexinger 2021.

⁹⁹ Thorsen 2020; Fibiger & Riexinger 2020.

¹⁰⁰ Langholm Larsen et al. 2020: 13-14; Thorsen 2021; Fibiger & Riexinger 2021.

¹⁰¹ Borup 2021.

¹⁰² Ṭāhir ul-Qādrī (2020) anbefaler dog meditatív selvisolation (*i'tikāf*) efter Profetens forbillede, et råd hans danske tilhængere har påtaget sig (Langholm Larsen 2020: 18).

¹⁰³ Borup 2021.

¹⁰⁴ Fibiger & Riexinger 2021.

Politisk-ideologiske konsekvenser

I mange lande har COVID-19 pandemien ført til "scape-goating", ekskludering og stigmatisering af religiøse grupper som blev beskyldt for spredning af smitten. Anledningen har ofte været konkrete tilfælde, hvor religiøse aktiviteter har ført til en signifikant smitte i den tilsvarende befolkningsgruppe. I alle kendte tilfælde blev allerede eksisterende spændinger øget mellem flertallet eller magteliten og specifikke religiøse grupper. Det gælder for muslimerne i både Indien og Sri Lanka, som i årtier har været hovedmål for propaganda fra politikere, som fremmede en hinduistisk henholdsvis buddhistisk inspireret nationalisme, i hvis forestillingsverden muslimerne fungerede som "den anden", der truer nationen. Kampagnen mod muslimer efter smittespredningen i forbindelse med Tablighī mødet i Delhi var dermed en fortsættelse af konflikten i månederne før, hvor mange muslimer havde protesteret imod den nye statsborgerskabslov, som giver let adgang til indisk statsborgerskab til ikke-muslimer fra nabolandene, men ikke til muslimer.¹⁰⁵ Ligeledes er konflikter mellem sunnitisk flertal (Pakistan) eller magtelite (Bahrain) og shia-muslimer ikke opstået, fordi nogle shia-muslimer bragte virussen med fra deres pilgrimsfærd til Iran; disse konflikter har præget politik og samfund i begge lande i mange årtier. Her er det værd at bemærke, at tendensen til at definere flertallets normer og skik som afgørende i sammenhæng med corona også findes i europæiske lande, når statsledere i efteråret 2020 (forgæves) har fokuseret på at "redde julen", på trods af at den anden bølge også påvirkede Diwali og en række jødiske helligdage, og mens påvirkning af Ramadan tidligere i år ikke havde fået meget opmærksomhed.¹⁰⁶ Ramadan gav endda enkelte europæiske politikere anledning til at advare muslimer om at overholde reglerne.¹⁰⁷

Et emne, som fortjener opmærksomhed i sammenhæng med disse eksempler af sekterisk stigmatisering som mulig langtidskonsekvens, er spørgsmålet om, i hvilket omfang smittesporings-apps kan bruges til overvågning af borgerne i almindelighed, men specielt af folk fra specifikke religiøse grupper. Et markant eksempel er bekymringer blandt shia-muslimer i Bahrain (og andre som står i opposition til regimet). Disse bekymringer afspejler de nyere erfaringer med indskrænkningen af religiøse praksisser såvel som tidligere erfaring med teknisk overvågning af online aktiviteter.¹⁰⁸

Men ikke kun religiøse grupper bliver stigmatiseret. Enkelte religiøse aktører giver sekularisering og grupper, som ikke indretter deres liv efter de religiøse normer, skylden for pandemien. Dette fænomen dukkede dog ikke op så hyppigt, som man kunne forvente i vores undersøgelse. Et meget eksponeret eksempel er formanden for den tyrkiske religionsmyndighed *Diyanet*, Ali Erbaş, som udpegede de homoseksuelle som ansvarlige for COVID-19.¹⁰⁹ En anden "udenrigspolitisk" ekskluderingsstrategi i den tidlige fase af pandemien var at beskyldte Kina for spredningen af virusset. Eksempler for dette finder man i

¹⁰⁵ Fibiger 2021; Borup 2021; Fibiger & Riexinger 2021; Riexinger 2021.

¹⁰⁶ <https://www.berlingske.dk/politik/mette-f-danskerne-kommer-til-at-tage-forholdsregler-i-julen>; <https://www.nwzonline.de/hintergrund/berlin-coronavirus-strengere-regeln-sollen-weihnachten-retten-a-50,10,4280577602.html>; <https://jungle.world/artikel/2020/45/unverschamt-fuers-weihnachtsfest>; <https://english.alaraby.co.uk/english/comment/2020/11/28/the-problem-with-boris-trying-to-save-christmas>.

¹⁰⁷ Fx. Mattias Tesfaye i Danmark: Kühle 2021.

¹⁰⁸ Ifølge Amnesty International, som har undersøgt 11 landes forskellige apps udviklet til smittesporing, var Bahrains, Kuwaits og Norges de mest problematiske i forhold til overvågning: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/06/bahrain-kuwait-norway-contact-tracing-apps-danger-for-privacy/>; Lynch 2015; Fibiger 2020.

¹⁰⁹ <https://www.dw.com/tr/korona-günlerinde-diyane-tenefret-suçu-tepkisi/a-53260541>.

lande som USA, Japan og Indien som står i en geopolitisk konfrontation med Kina.¹¹⁰ Der findes derimod ingen henvisninger til, at udbrud af corona i Indien blandt muslimerne blev fortolket som straf for behandling af Uigurerne.

I modsætningen til disse ekskluderingsstrategier findes der også eksempler på det modsatte, samarbejde og solidaritet på tværs af religiøse skillelinjer. I Indien blev interreligiøse initiativer som nævnt startet af hinduer, den islamiske organisationen Jamā‘at-i islāmī organiserede fælles videokonferencer med forskellige religiøse ledere,¹¹¹ mens kristne organiserede fællesbønner - på afstand - med repræsentanter fra forskellige religioner.¹¹² Lignende begivenheder har også fundet sted i Japan¹¹³, i Jerusalem¹¹⁴ og Aarhus.¹¹⁵

Ressourcer

Verden over er religiøse organisationer og institutioner blevet økonomisk hårdt ramt af nedlukninger på grund af corona. Vatikanet må således regne med et underskud på over 1 milliard euro. Dette fænomen er mindre udpræget i lande med generøse kirkeskatteordninger, såsom den danske Folkekirke eller den katolske kirke og de protestantiske “Landeskirchen” i de tysksprogede lande. Men selv her afspejles den almindelige økonomiske nedtur i kirkernes indkomst.¹¹⁶ Endnu mere tydeligt viser dette problem sig, hvor religiøse organisationer er afhængige af donationer, som ofte indsamles i sammenhæng med gudstjenester, fællesbøn eller tempelbesøg. Netop afhængighed fra donationer er et aspekt, som delvist forklarer, hvorfor specielt mange pinsekirker og også pakistanske muslimske organisationer gik imod nedlukning af gudstjenester og fredagsbøn.¹¹⁷

Mens de religiøse organisationer på den ene side måtte forvente et stort økonomisk tab, havde mange af dem dog store ressourcer til rådighed. Den katolske kirke har i forvejen i mange lande en velorganiseret socialektor.¹¹⁸ Under navnet “Dharma relief” producerede munke i buddhistiske lande værnemidler, buddhistiske munke i Thailand, som normalt lever af donationer, vendte forholdet om ved at støtte fattige, som blev ramt af nedlukningerne økonomisk.¹¹⁹ Uden at sætte spørgsmålstegn ved deltagernes ærlige overbevisning, reflekterer velgørenhedsinitiativer fra indiske muslimske organisationer, og i hvert fald deres aktive fremstilling i medierne, en motivation om at “rydde op” i kølvandet på Tablighī affæren ved at vise, at flertallet af muslimer er ansvarlige borgere.¹²⁰ Selve *Tablighī Jamā‘at* opfordrede - ligesom allerede den koreanske *Shincheonji* - immune medlemmer til at donere plasma i et forsøg på at godtgøre en del af skaden.¹²¹

¹¹⁰ Borup 2021; Fibiger 2021.

¹¹¹ <https://jamaateislamihind.org/eng/corona-crisis-message-from-religious-scholars/>.

¹¹² <https://timesofindia.indiatimes.com/city/kochi/religious-leaders-come-together-in-kerala-for-joint-online-prayer-to-overcome-COVID-19/articleshow/75519983.cms>.

¹¹³ Cavaliere 2020.

¹¹⁴ <https://www.vaticannews.va/en/church/news/2020-03/COVID-19-jerusalem-prayer-christians-jews-muslims.html>.

¹¹⁵ Kühle 2021.

¹¹⁶ <https://www.zdf.de/nachrichten/panorama/coronavirus-kirchensteuer-100.html>.

¹¹⁷ <https://www.thenews.com.pk/print/650682-mosques-madrasas-facing-financial-crisis-under-lockdown>.

¹¹⁸ Thorsen 2021.

¹¹⁹ Borup 2021.

¹²⁰ Riexinger 2021.

¹²¹ <https://www.thehindu.com/news/national/tablighi-jamaat-asks-its-coronavirus-cured-members-to-donate-plasma-and-shed-villain-tag/article31462852.ece>; Introvigne & Šorytė 2020.

Hvad forklarer variationer vedrørende responser til corona?

Som det kan forventes, viste religiøse institutioner tæt tilknyttet staten sig at være meget samarbejdsvillige, da nedlukninger blev besluttet. Det bedste eksempel er de statslige religionsmyndigheder i arabiske lande. Men man kan også nævne nationalkirkerne i Norden bortset fra Sverige,¹²² såvel som kirkerne i Tyskland, Østrig og Schweiz, som i mange andre sammenhænge arbejder tæt sammen med staten. Derimod spejler de mere lempelige regler fra den tyrkiske religionsmyndighed regeringens overordnet set mere lempelige tilgang.¹²³ Der findes til gengæld ikke noget fælles mønster angående responser fra religiøse organisationer, som ikke er tilknyttet til staten: Pakistanske sunni-muslimer, som er uafhængige af staten, nægtede at lukke deres moskeer, mens muslimer i Indien beredvilligt gjorde det. Og det forholder sig heller ikke sådan, at religiøse organisationer kun lukker ned på grund af statslige retningslinjer. I Sverige lukkede muslimer deres moskeer og assyriske kristne deres kirker, da smitten rasede især i indvandrer miljøer, på trods at Folkhälsomyndighetens lempelige tilgang gav lov til arrangementer med op til 50 deltagere.¹²⁴

Det er ikke nemt at relatere modstand mod nedlukning af religiøse aktiviteter til bestemte typer af religiøsitet. De karismatiske kirker, som ofte også tilbyder en alternativ forklaring som kamp mellem guddommelige og djævelske magter, kan med deres emotionelle, ekstatiske praksisser kvalificeres som "imagistic", ud fra Whitehouses teori om religionsmodaliteter ('modes of religiosity'). Blandt muslimer i arabiske lande finder man derimod mest modstand imod nedlukninger hos salafister, som bør regnes til den modsatte doktrinære religionsmodalitet.¹²⁵ At Tablighī møderne blev til superspredningsbegivenheder er ikke et resultat af trodsig modstand, men er snarere en konsekvens af en bevidst beslutning om ikke at interesse sig for meget for alt verdsligt.

Det ser derimod ud til, at det spiller en vigtig rolle, om religioner har en minoritetsstatus. Men her er det nødvendigt at adskille mellem to typer af minoriteter, og det bedste eksempel for at tydeliggøre forskellen kan findes i Israel. I starten af den "anden bølge" var der særligt mange smittetilfælde blandt både arabere og ultraortodokse. Mens målrettede tiltag fra lokalpolitikere og civilsamfundsorganisationer i den "arabiske sektor" pressede smittetrykket under gennemsnittet, forblev det højt blandt de ultraortodokse, fordi mange fortsat ignorerede forholdsreglerne.¹²⁶

På den ene side findes religiøse grupper, ofte overlappende med etniske grupper, hvis tilstedeværelse i et bestemt land skyldes de historiske omstændigheder ved statsdannelsen eller migration. Ordførere og meget aktive medlemmer i disse minoriteter præsenterer sig typisk som det "ansvarlige mindretal", et fænomen som har vist sig endnu mere udpræget i tilfælde af smittespredning blandt eller på grund af medlemmer af den tilsvarende gruppe i en tidlig fase af corona-pandemien. Disse grupper fremhæver, hvor nøje de overholder lukningsregler og hygiejnetiltag, eller gør endda mere end forventet, og viser sig som meget forsigtige angående genåbning af deres religiøse bygninger og genoptagelse af deres fællesritualer.

¹²² Folkekirkens Uddannelses- og Videnscentret 2020.

¹²³ Fibiger & Riexinger 2021; Çağaptay & Yüksel.

¹²⁴ <https://sverigesradio.se/artikel/7458366> ; <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/sodertalje/20-tal-syrisk-ortodoxa-kyrkor-stanger-stor-radsla-efter-att-forsamlingsmedlem-dott-av-coronasmitta>.

¹²⁵ Egeris Thorsen; Fibiger & Riexinger 2021; Whitehouse 2004.

¹²⁶ <https://en.globes.co.il/en/article-israel-arabs-dramatically-cut-virus-infection-rate-1001345406>; <https://www.timesofisrael.com/is-ultra-orthodox-ideological-disobedience-fueling-israels-soaring-virus-rate/>.

Fremtrædende eksempler er muslimerne i Indien såvel som i de fleste vestlige lande, shia-muslimer i Pakistan eller den nævnte "arabiske sektor" i Israel (som omfatter muslimer, kristne og druser).

På den anden side står religiøse grupper, som betragter sig som værende i modsætning til det omgivende samfund og de dominerende religiøse strømninger eller andre verdensanskuelser. Disse tenderer til at opponere imod nedlukninger med formålet at nedlukke smittespredningen. Her kan som fremtrædende eksempler nævnes dele af det karismatisk kristne miljø og dele af det salafistiske spektrum, såvel som ultraortodokse jøder. Modvilje mod corona-relaterede indskrænkninger findes blandt katolikker ofte i visse kredse på den kirkepolitiske højrefløj, hvor man - sat på spidsen - tvivler på, at Pave Frans er katolsk. I denne sammenhæng fortjener desuden det nyreligiøse-esoteriske miljø opmærksomhed, fordi det definerer sig igennem dets forkastelse af det moderne naturvidenskabelige verdensbillede, som tiltag mod corona bygger på. Allerede i 2011 har Charlotte Ward lanceret begrebet 'conspirituality', der kombinerer 'conspiracy' og 'spirituality' til at beskrive blandingen af konspirationsteorier og nyreligiøs spiritualitet, herunder kritikken af naturvidenskab og medicin. I løbet af corona-krisen blev termen kendt i den bredere engelsksprogede offentlighed.¹²⁷

Modstand mod corona-tiltag findes alligevel også blandt religiøse grupper som, i det mindste officielt, danner befolkningens flertal. Som for eksempel den ortodokse kirke i Grækenland,¹²⁸ eller blandt sunnimuslimer i Pakistan.¹²⁹ For sidstnævntes lærde var modstand imod nedlukning af moskeer en mulighed for at demonstrere deres magt over for regeringen. Men det mest tydelige eksempel er Iran, hvor den politisk-religiøse ledelse bevidst ignorerede faren.

Et andet spørgsmål som trænger sig på er, hvordan religiøse traditioner skal vægtes i forhold til nationale eller regionale debatter og magtkonstellationer. I mange tilfælde ser det ud til, at de sidste er mere relevante. Der ligger for eksempel en vis ironi i, at puritanske sunni-muslimer i Pakistan fravalgte at orientere sig mod de strenge tiltag i Saudi-Arabien, normalt deres forbillede, mens shia-muslimer i Pakistan viste en bevidsthed om COVID-19s farlighed, som den politisk-religiøse ledelse i Iran ignorerede.¹³⁰ Men her ville sunni-organisationer demonstrere deres magt, mens shiitiske lærde ønskede at vise hvor ansvarlig en gruppe shia-muslimer er. Det forklarer også, hvorfor en islamisk gruppe, som er meget engageret i interreligiøs dialog med hinduer, har påtaget sig den civilisationskritiske forklaring på corona, som er udbredt blandt hinduer, men dog ikke hos muslimer. Det er også nærliggende at den - i sammenligning med Vesteuropa - ret stærke modstand imod nedlukning af kirker eller begrænsning af deltagerantallet i messen blandt amerikanske katolikker har noget med holdningen til COVID-19 i det republikanske parti at gøre, idet de politiske sympatier hos mange hvide katolikker er flyttet derhen i de sidste årtier. Desuden er konservative katolikker villige til at samarbejde med evangelikale protestanter.¹³¹

¹²⁷ Ward & Voas (2011); Aspren & Dyrendal (2015) viser dog at fænomenet er ikke så nyt; Evans 2020; <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jun/05/wellness-advocates-used-to-talk-about-bali-trips-and-coconut-oilnow-its-bill-gates-and-5g>; <https://www.cbc.ca/radio/asithappens/as-it-happens-thursday-edition-1.5728151/this-yoga-instructor-is-fighting-the-rise-of-qanon-in-the-wellness-community-1.5728153>.

¹²⁸ <https://www.ekathimerini.com/260874/article/ekathimerini/news/greek-church-cannot-cherry-pick-laws-say-government-sources>; <https://www.theguardian.com/world/2021/jan/04/greek-orthodox-church-defy-lockdown-opening-epiphany>.

¹²⁹ Fibiger & Riexinger 2021; Riexinger 2021.

¹³⁰ Fibiger & Riexinger 2021; Riexinger 2021.

¹³¹ Smith 2020; Chaput & Farris 2020; Thorsen 2021.

I andre tilfælde er forholdet dog uklart, og muligvis overlapper de to aspekter hinanden. Når muslimer med pakistansk baggrund i Danmark hurtigt aflyste fredagsbønnen, mens en del muslimer med pakistansk baggrund i Storbritannien insisterede på at fortsætte indtil et officielt forbud kommer, hænger det så sammen med at forskellige religiøse retninger dominerede i de to lande,¹³² eller reflekterer det at regeringen ligesom store dele af offentligheden i Storbritannien generelt ikke tog COVID-19 så alvorligt, indtil smittetallene eksploderede?¹³³

Konklusion

Corona-pandemien har således haft ganske konkrete og markante, men også forskelligartede effekter på religionerne rundt omkring i verden. Nogle af disse er givetvis af begrænset og periodisk relevans. Vacciner mod COVID-19 vil, når denne udbredes i større målestok, på mange måder gøre sit til, at verden vender tilbage til mere eller mindre normale tilstande. Religiøse forklaringer og ritualer vil vende tilbage, og pandemien vil i et retrospektivt perspektiv ses som et betydningsfuldt, men dog i det store og hele 'overstået' kapitel i historien. Omvendt synes der allerede nu at være tendenser, der peger på, at pandemien og dens effekter vil have mere eller mindre permanente eftervirkninger. Online kommunikation og interaktiv praksis vil givetvis også i visse religiøse traditioner have fået sit indtog, og koblet med *real life* religion muligvis endda med såvel demokratiserings- som missionspotentiale. Sygdoms- og katastrofeforståelse og -beredskab har i forbindelse med COVID-19 været stadfæstet og uddybet med eksisterende religiøse copingstrategier og diverse former for "scapegoating". Det synes som om, flere af disse ikke bare har forstærket forskelle, men også understøttet initiativer til religiøse revurderinger, endog på tværs af religiøse skel. Vil fællesreligiøse copingaktiviteter have effekt i fremtiden, eller vil coronatidens potentiale for adskillelseskultur have større effekt? Har videnskabsskepsis, med kobling af konspiration og religion, fået mere energi? Har minoriteters tilpasning eller modstand ændret på diskurs- og magtbalancen mellem majoritets- og minoritetsreligion? Vil statens styrkede rolle føre til, at løst organiserede religiøse strømninger – ligesom britiske muslimer – skaber en fastere institutionel ramme? Vil der være forskel på COVID-19s langtidsvirkninger på forholdet mellem religion og politik, afhængig af de enkelte religioner og de forskellige landes økonomiske og politiske forhold? Og hvad med forholdet mellem et lokalt og et globalt fællesskab? Vil det globale på nogle måder - fx via streamingtjenester - overtage det lokale fællesskab omkring en lokal forankret religiøs institution? Eller vil det lokale styrkes, når det bliver muligt at mødes igen?

Denne artikel har beskrevet, analyseret og sammenlignet religiøse responser på COVID-19 ud fra fem af de større religiøse traditioner. Det vil naturligvis være relevant at udvide analysen med også andre religioner og disses repræsentation i konkrete, empiriske kontekster, ligesom det vil være helt oplagt at forfølge analysen af netop disse traditioner i et længere fremtidigt perspektiv. For uanset mulige udsyn vil det være ganske sikkert, at COVID-19 epidemien har haft kolossal betydning for religion, og givetvis også vil have det i fremtiden.

---

¹³² Riexinger 2021.

¹³³

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/895694/S0064_YouGov_COVID-19_Public_Attitude_Research.pdf.

Litteratur

- Asprem, Egil & Asbjørn Dyrendal 2015. "Conspiratoriness Reconsidered: How Surprising and How New is the Confluence of Spirituality and Conspiracy Theory?", *Journal of Contemporary Religion*, 30,3:367-382.
- Bentzen, Jeanet Sinding 2020. "In crisis, we pray: Religiosity and the COVID-19 pandemic". *COVID Economics* 20: 52-108.
- Birt, Yahya 2020. "British Mosques Move to Suspend Services over the coronavirus Pandemic; Time to Focus on the Holdouts", 13-03-2020, <https://medium.com/@yahyabirt/british-mosques-move-to-suspend-services-over-the-coronavirus-pandemic-time-to-focus-on-the-3b6cf3900c7d> (set 28-11-2020)
- Borchert, Thomas 2020. "Overlooking official responses: Thai Buddhist institutions and COVID-19" <https://tif.ssrc.org/2020/09/03/overlooking-official-responses-thai-buddhist-institutions-and-COVID-19/> (set 16.10.2020).
- Borup, Jørn 2020. "coronavirus sætter verdens religioner under pres". Videnskab.dk <https://videnskab.dk/forskerzonen/kultur-samfund/coronavirus-saetter-verdens-religioner-under-pres> (set 16.10.2020).
- Çağaptay, Soner & Deniz Yüksel 2020. "Turkey's COVID-19 Response", Hoover Institution <https://www.hoover.org/research/turkeys-COVID-19-response> (set 12.01-2021)
- Cavaliere, Paula 2020. "Religious institutions in Japan responding to COVID-19-induced risk and uncertainty: some preliminary considerations". *Journal of Religion in Japan* (Advance Articles), 1-33.
- Chaput, Charles J. & Farris, Michael P. 2020. "Unjust Rules for Religious Believers", *First Things* <https://www.firstthings.com/web-exclusives/2020/06/unjust-rules-for-religious-believers> (set 04.12.2020)
- Chia, Jack 2020. "Cyber Dharma: Celebrating E-Vesak in Singapore", *Asia Research Institute, National University of Singapore* <https://ari.nus.edu.sg/20331-10/> (set 16.10.2020).
- Evans, Jules 2020. "Conspiratoriness - on the overlap between spirituality and conspiracy theories", <https://www.philosophyforlife.org/blog/conspiratoriness-on-the-overlap-between-spirituality-and-conspiracy-theories>.
- Fibiger, Thomas 2020. "Silencing the voice of Bahrain? Regime-critical media and Bahrain's London diaspora". *Journal of Arab and Muslim Media Research* 13(1): 51-66.
- Fibiger, Thomas & Martin Riexinger 2021. "Islam I Coronakrisen", *Religion i Danmark 2020*: 158-169, udgivet af Center for Samtidsreligion.
- Folkekirkens Uddannelses- og Videnscentret 2020. *Når folkekirken skal spille efter reglerne – men uden for banen: Folkekirkens håndtering af coronaperioden i foråret 2020*, København https://www.fkuv.dk/_Resources/Persistent/0/7/3/0/07305f2673d70b2b89dd4cfb23eef898654e01e7/N%C3%A5r%20folkekirken%20skal%20spille%20efter%20reglerne%20-%20men%20uden%20for%20banen.pdf (set 12.01.2021)
- International Movement Against All Forms of Discrimination and Racism (IMADR) 2020. "Inputs for Thematic Report on the Rise of Anti-Semitism and other Forms of Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance in Times of COVID-19", https://imadr.org/wordpress/wp-content/uploads/2020/06/IMADR_Racism-and-COVID-19_12June2020.pdf (set 12-01-2021)

- Introvigne, Massimo & Šorytè, Rosita 2020. "Saving Lives by Donating Plasma: Why Are Shincheonji's Good Deeds Ignored?", *CESNUR - Center for Studies on New Religions* <https://www.cesnur.org/2020/shincheonji-plasma.htm> (set 04.12.2020)
- Jamaat-e-Islami Hind 2020. "Lessons of COVID-19 for Humanity", <https://www.facebook.com/watch/?v=680771869365481> (set 28-11-2020)
- Kühle, Lene 2021. "Danish Muslims under COVID-19 through the lens of the post-secular society", *Tidsskrift for Islamforskning*.
- Langholm Larsen, Tina et al. 2020. "'Vi har lukket ned for alle aktiviteter': Håndteringen af COVID-19-krisen hos anerkendte trossamfund i Danmark", https://samtidsreligion.au.dk/fileadmin/Samtidsreligion/Trossamfund_under_coronakrisen/Artike_l_26.05.2020.pdf (set 07.12.2020)
- Lynch, Marc 2015. "After the Arab Spring. How the Media Trashed the Transitions", *Journal of Democracy* 26(4): 90–99.
- Newport, Frank 2020. "Religion and the COVID-19 Virus in the U.S." <https://news.gallup.com/opinion/polling-matters/307619/religion-COVID-virus.aspx> (set 04.12.2020)
- Riexinger, Martin 2021. "Islamic Responses to the COVID-19 pandemic in India and Pakistan", *Tidsskrift for Islamforskning*.
- Smith, Gregory A. 2020. "8 facts about Catholics and politics in the U.S." *Pew Research Center* <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/09/15/8-facts-about-catholics-and-politics-in-the-u-s/> (set 29.11.2020)
- Ṭāhir ul-Qādrī, Muḥammad 2020. "Spiritual Vaccine for CoronaVirus | Shaykh-ul-Islam Dr Muhammad Tahir-ul-Qadri" *Shaykh-ul-Islam Dr Muhammad Tahir-ul-Qadri* <https://www.youtube.com/watch?v=IxLwGh3wNCU> 02.04.2020 (download 13.10.2020)
- Thorsen, Jakob E. 2021. "Kristne kirker under COVID-19: globale nedslag", *Religion i Danmark 2020*: 139-150, udgivet af *Center for Samtidsreligion*.
- Ward, Charlotte & David Voas 2011. "The Emergence of Conspirituality", *Journal of Contemporary Religion*, 26,1: 103-121.
- Whitehouse, Harvey 2004. *Modes of Religiosity: A Cognitive Theory of Religious Transmission*, Walnut Creek, CA: Altamira Press.